

טרגדיה הלכתית

האתגרים שניצבים בפתח עולמה

של ההלכה היהודית במאה ה-21

אביעד הכהן

שכרוכים באיסורי דאורייתא ובדיני נפשות ממש, ב"התרת אשת איש לעלמא", בחשש ממזרות, או בסיכון חיי אדם, ביושו ורמיסת כבודו עד עפר.

הפער שמתקיים לעתים בין ה"תורה" לבין ה"חיים", בין העיסוק ההלכתי לבין המציאות זועק לשמים, וקולו נשמע ברמה. כך בנושא העגונות ומסורבות הגט, כך בנושא השתלות איברים, כך בנושא גיורם של אלפי עולים, וכך באתגרים הלכתיים רבים אחרים שניצבים לפתחם של חכמי ההלכה. עדיין מצפים אנו ומייחלים לספר הלכה רציני ומעמיק, של חכם הלכה מוסמך, שיעסוק באותו היקף ובאותה מידה של השקעה, רצינות ורצון לפתור סוגיות הלכתיות בשאלות דוגמת כפיית גט¹ על בעל המפעיל אלימות פיזית כלפי אשתו עד כדי סיכון חייה; או לחיבור שילבן וימצא פתרונות מעשיים – לא רק בעיות – לאלפי עגונות ומסורבות גט, שה"שעון הביולוגי" שלהן מתקתק, והן סובלות מדי יום, ואין מושיע להן.

”כוחא דהיתרא עדיף”, קובע התלמוד, ומפרש רש"י: ”הכל בניגוד לתלמיד חכם המתיר. שסומר על שמועתו – יכולין להחמיר ואפילו בדבר המותר”

עולמה של ההלכה מנפיק מדי שנה מאות רבות של ספרים, מכל המינים והסוגים. ביניהם אפשר למצוא ספרים בני מאות עמודים, עם אלפי סעיפים קטנים ומראי מקומות. אך במקרים רבים משקלם הערכי והמהותי אינו גדול במיוחד והם נבלעים בשאון ההמולה התורנית. מהן הסיבות להידלדלותו האיכותית של עולם הפסיקה?

כבדרך כלל, לא מדובר בסיבה אחת אלא ”זה וזה גורם”: מכלול

עולם ההלכה הוא עולם מופלא. כל מי שחווה את התהליך העמוק שמלווה את פסיקת ההלכה, או למצער, טעם את טעמו מלבר (מבחוץ) יודע מהי טעמה של יצירתיות, אנושיות, רגישות. לא יפלא אפוא שבמשך מאות רבות של שנים עומדת ההלכה במוקד ההווה היהודית, משפיעה על נושאי דגלה ומושפעת מהם, ובוראת מחומריה – שלא אחת רוויים אורניום מועשר וחומרים נפיצים ודליקים, אהבות, קנאות, שנאות ומתחים – עולם שלם של חוכמה בינה ודעת, הנובע מתוך החיים ומצמיח מהם אילנות גדולים.

אולם בימינו עולם הפסיקה ההלכתית שרוי במשבר עמוק. יש שידברו על תרדמת (coma), ויש שיפליגו ויאמרו שקרוב הוא למצב סופני. לא חסרים, חס ושלום, פסקי הלכה או ספרי הלכה. רק באחרונה הופיע ספר הלכה למדני של 412 עמודים (!) העוסק בשאלה המרתקת והרת הגורל איזו ברכה יש לברך על אכילת במבה. ושמה לא ירחק היום ונגלה ספרים עבי כרס שיוקדשו גם לביסלי ולצ'יטוס, ונמצאה הספרות התורנית פרה ורבה כחטיפים שעל שפת הים, וכל ישראל יהיו מברכין ומתברכין בברכות הנהנין.

למען הסר ספק, כשאר חלקי ההלכה גם הלכות ברכות, על כל רובדיהן, סעיפיהן וסעיפי סעיפיהן, חשובות ויקרות הן. חלילה למי שתורת ישראל יקרה בעיניו לזלזל בהן או בשכמותן. גם סוגיית ברכת הבמבה עשויה להיות מרתקת ביותר מבחינה תיאורטית, ולקפל בתוכה שלל סוגיות משנה הלכתיות. אולם קיימת דיספרופורציה משוועת בין כמות האנרגיה שמושקעת בבירורה של סוגיה מעין זו, או בעיסוק אינטנסיבי רווח בזוטי דברים של ספק ברכות מדרבנן (למותר לומר שסוגיה זו נדונה זה כבר בעשרות ספרי הלכה אחרים), ובין עיסוק בגופי תורה

ד"ר אביעד הכהן הוא דיקן מכללת "שערי משפט"; מרצה בכיר למשפט עברי ומשפט חוקתי במכללה ובפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית; עמית מחקר במכון ון-ליר בירושלים

בשכבת המנהיגים הגדולים. מגמה זו מחלחלת לכל תחום בחיינו. מצבו הנוכחי של עולם הספרות ההלכתית משקף במידה רבה את חוסר המנהיגות ההלכתית שמאפיין את ימינו.

במישור הפרטני אפשר להצביע על פטירתם של כמה ממאורות הדור בתחום זה, דוגמת הרב משה פיינשטיין בארצות הברית, או הרבנים שלמה זלמן אויערבך, שלמה גורן ואליעזר יהודה ולדנברג בארץ, שהותירו אחריהם חלל עמוק (אולי האחרון שבגדולי הלכה מסוג זה הוא הרב עובדיה יוסף יבדלחט"א). כל אחד מחכמים אלה, בדרכו, בסגנונו, בתחומו, הותיר רושם בל יימחה על עולמה של הלכה. רקע צמיחתם היה שונה, המשרות והתפקידים שכיחנו בהם היו שונים, קהל נמעניהם היה שונה, ולא אחת הם נחלקו בפסיקותיהם. ועם זאת, היה מכה משותף אחד לכולם: חכמי הלכה גדולים אלה ניחנו בידע עצום בכל מרחבי התורה, ברגישות אנושית, בהכרת מציאות החיים כהווייתה מכלי ראשון ולא רק מכלים שניים ושלישיים, במחשבה מקורית, ובעיקר ב"כתפיים רחבות", בתעוזה ואומץ לב לקבל החלטות קשות, גם אם אינן תמיד פופולריות.² לא כן בימינו, שבהם נצטרפה לא אחת ליראת השמים גם "יראת הוראה" עד שדומה לעתים שכל המחמיר מחברו משובח הימנו.³

יתר על כן, מעבר נקודת הכובד בחברת שומרי תורה ומצוות

של סיבות וגורמים, חלקם "פנימיים" – מתוך עולמה של ההלכה ומתוך עולמם של נושאייה, וחלקם גורמים "חיצוניים" – מתוך העולם שמחוץ להלכה; מקצת הסיבות הן מהותיות-תוכניות, וחלקן טכניות. כל אחד מהגורמים תורם את חלקו בהיווצרות התופעה, וכולם יחדיו מעצימים אותה.

בין הסיבות ה"חיצוניות" אפשר למנות את הקלות הבלתי נסבלת של הוצאת ספרים לאור, הדפסתם והפצתם. לשעבר היה חכם הלכה יושב "שבעה נקיים" קודם שהיה מעז לפרסם את ספרו. יוקר ההדפסה והקשיים הטכניים שניצבו לפתחה הביאו לכך שרבים מן הספרים שנדפסו לפני 200 ו-300 שנה עברו את תהליך הזיקוק הביקורתי, הן של מחברם, הן של "שר המסכים". לא כל שרבוט של הגיגן הלכה מתחיל ראה אור עולם ונכנס לפנתיאון של אוצר הספרים היהודי. לא כן בימינו, כשכל לומד מתחיל שיש לו מחשב, מדפסת ביתית ומעט ממון, יכול להדפיס את ספרו (ואף עושה כן תדיר), אפילו ספרו עוסק בזוטי זוטות, וטוב היה לו שלא נברא משנברא.

גם תהליכים חברתיים (שלא כאן המקום לעמוד עליהם בהרחבה), המרוממים את קרנו ואת מעמדו של כל בעמח"ס (בעל מחבר ספר), תורמים להגברת קצב הדפסת ספרים, שלא אחת אין כמעט לאיש חפץ בהם, פרט למוציאם לאור, שזוכה לתואר 'מחבר' ושמו מתעטר ומתגדל באמצעותם. סיבה שונה לחלוטין היא המגמה הכלל-עולמית של הידלדלות

יחזקאל פנט, "תשליך"

להוציא לאור 300 עמודים, ולהוסיף עוד כרך לספרייית הקורסת מרוב ספרים שאין בהם לא תועלת ולא חפץ...".

ושמא יאמר אדם: "המשל הזה אינו כלום!", אף אתה אמור לו, כמאמר חכמים: אכן כן, אבל על ידי המשל הזה אתה עומד על דברי תורה.⁴ דברי הרב מימון משקפים אמת הלכתית עתיקת יומין, ולפיה "כוחא דהיתרא עדיף". כלל גדול זה בתורה, שנקבע כבר בתלמוד, נתבאר בדברי רש"י על אתר: "הכל – בניגוד לתלמיד חכם המתיר, שסומך על שמועתו – יכולין להחמיר ואפילו בדבר המותר".⁵ היינו: לומר "אסור, אסור" יכול כל אדם, אפילו אינו צורבא מרבנן אלא רק עם הארץ מדאורייתא. לעומת זאת, מציאת היתר דורשת עמל רב, העמקה ומציאת פתרונות יצירתיים, ולא פחות מזה אומץ הלכתי ואישי כאחד. ושמא לא לחינם לא דיברו חכמים בסתם "היתרא", אלא ב"כוחא דהיתרא", בהיתר הדורש הרבה כוח ואומץ לב.

הפער בין הצרכים ההלכתיים ובין המציאות זועק לשמים, וקולו נשמע ברמה. כך בנושא העגונות ומסורבות הגט. כך בנושא השתלות איברים. כך בנושא גיורם של אלפי עולים

לדאבון לבב, "יראת הוראה" זו מתפשטת כאש בשדה קוצים. חובת "לא תגורו מפני איש" – מכללי היסוד של תורת ההלכה – הייתה במקרים רבים לאות מתה.⁶ באוזני שמעתי כמה מגדולי חכמי ההלכה בימינו מודים, כמובן בחדרי חדרים ולא בפומבי, שהם כשלעצמם מוכנים היו לנקוט גישות הלכתיות נועזות הרבה יותר, שיש להן פוטנציאל למציאת פתרונות הלכתיים הולמים למקרים הקשים ביותר של עגונות, מסורבות גט וכיוצא באלה, אלמלא חששם. אפשר ולא נאמין למשמע אוזנינו, אך חוששים הם מפני פגיעה בסיכויים של ילדיהם למצוא שידוך, מפני "מה יאמרו" (ולא פחות מכך, "מה יכתבו" בחוצות ירושלים ובני ברק על גבי לוחות המודעות ספוגי ה"פסקעווילים"), ובמקרים קיצוניים אפילו מפני פגיעה פיזית מאנשים החושבים שמונו ישירות בידי עושה שמים וארץ לקנא את קנאת ה' צבאות.

ממנהיגות שראשיה דיינים ורבנים למנהיגות שראשיה הם ראשי ישיבות מביא לפיחות במעמדם של חכמי ההלכה ולעליית קרנם של גדולי התורה, העושים לילות כימים בפלפול תיאורטי ואקדמי בהוויות דאביי ורבא בינות לכותלי בית המדרש, אך במידה רבה מנותקים מעולם המעשה. זאת ועוד, בעבר הלא רחוק הקפידו גדולי תורה אמיתיים, ענקי הלכה, לציין ליד שמם "הק' – לאמור: "הקטן". ולא היה זה ביטוי חיצוני של ענווה מזויפת, אלא ביטוי פן, של ענווה וצניעות אמת.

בימינו, כמו שבנו באחת במנהרת הזמן לתקופת הגאונים. כל בר בי רב דחד יומא היה לגאון, לשם ולתהילה, וכל יודע פלפול מתחיל היה ל"מרן" או ל"רבן של כל בני הגולה". זילות התארים מביאה לפיחות במעמדם של גדולי התורה האמיתיים, עד שלעתים קשה להבחין לא רק מה בין תכלת לכרתי, אלא גם מה בין אריה לשועל ובין חמור לערוד. ואם תרצו, בניסוחו החרף והציני של אחד מחכמי הדור הקודם: לשעבר היו הרבנים גדולים ומגבעותיהם קטנות - היום המגבעות גדולות והרבנים קטנים...

למותר לומר שכל הכללה חוטאת לאמת. ברוך השם, עדיין לא פסו מקרבנו חכמי תורה אמיתיים, ישרים ואמיצי לב, שעושים לילות כימים להביא מזור לאלמנות ויתומים, וחורשים כל תלם בשדה ההלכה כדי למצוא בתוך דל"ת אמותיה של הלכה פתרון ראוי לעגונות, לממזרים ולשאר חלכאים ונדכאים. אולם מספרם הולך ודל, וקולם נבלע בקול ההמולה הגדולה של החומרות, של יראת ההוראה ושל החשש מפני "מה יאמרו". יש מן הרבנים שיודעים למצוא – במסגרת ההלכה ועל פי עקרונותיה – פתרון לכל בעיה. לעומתם יש לא מעטים שמוצאים בעיה בכל פתרון.

מספרים על אחד מגדולי תלמידי החכמים שבירושלים שבא לפני כיובל שנים לרב יהודה לייב פישמן (לימים: הרב מימון, שר הדתות הראשון), ראש מוסד הרב קוק, וחיבורו בידו. "כתבתי ספר בן 300 עמודים בסוגיה החמורה של 'הימום הבהמות קודם שחיתתן',³ ולא הותרתי מקור אחד שאיני דן בו מכל צדדיו". "יפה, יפה", ניענע הרב מימון בראשו, "ומהי מסקנתך?". "לאחר דיון מעמיק, מפרך ומתיש הגעתי למסקנה שהדבר אסור". "אסור, אמרת?", שאל הרב מימון, והחזיר למחבר הנלהב את דפי חיבורו, "על כל דבר אומרים 'אסור, אסור'. לומר 'אסור' ידעה גם סבתא שלי. לשם כך איני צריך

למותר להדגיש שמדובר בפתרונות הלכתיים המעוגנים היטב במסורת הלכתית בת מאות שנים, שחכמי הלכה בכל הדורות, ומן הגדולים שבהם, עשו בהם שימוש. השיתוק והיראה שאוחזים ברבים מחכמי ההלכה שבדורנו, כמו גם רתיעתם וסירובם ללכת בדרך קודמיהם, הם טרגדיה גדולה. טרגדיה של הלכה, וטרגדיה של חיים. מציאות זו – יש להניח, שלא בטובתם של חכמי ההלכה – מוציאה שם רע על תורת ישראל,⁹ שכביכול אינה מסוגלת להתמודד עם בעיה כאובה זו, וגוררת עמה חילול השם גדול ונורא.

הבעיות שנזכרו לעיל אינן נעצרות בבתי המדרש או בשאלות הנוגעות לתחומי "אורח חיים" ו"יורה דעה", להלכות שבת וכשרות. לעיתים הן מחלחלות, ובעוצמה רבה, גם לבתי הדין הרבניים, ומביאות לחילול השם בקרב "נמעניהם-לקוחותיהם", שרובם, כידוע, אינו נמנה עם הציבור שומר התורה והמצוות.

סבינה וינר, "עוזבת"

להכפפת דעתם של רוב דייני ישראל ורבניה, בארץ ובחו"ל, ל"דעת תורה", דעתו של אדם אחד ויחיד - "גדול הדור" או "פוסק הדור", יהיו כינויו וגדולתו אשר יהיו – אין אח ורע בתולדות ההלכה עד ליובל השנים האחרונות.⁷ במסווה של "אמונת חכמים" מביאה תופעה זו עמה פגיעה קשה בעצמאותו ובאי תלותו של חכם ההלכה, והלוא המה יסוד מוסד בהלכה היהודית. תופעה רווחת והולכת זו נושאת בחובה גם פוטנציאל הרס מסוכן וחשש ממשי לסירוס כל חשיבה הלכתית יוצרת ויצירתית, לעיקור פסיקת ההלכה והתהליכים שמלווים אותה מתוכה ומתוכנה. מעתה אין עוד צורך בהפעלת שיקול הדעת ההלכתי, ולא כל שכן בהנמקה. די באמירה "כך אמר גדול הדור", "כך היא דעת תורה", הא ותו לא.⁸ באופן אבסורדי, מרוב "דעת תורה" נתמעטה הדעת, וירד כוחה של תורה, ואם אין דעת – תורה מניין?

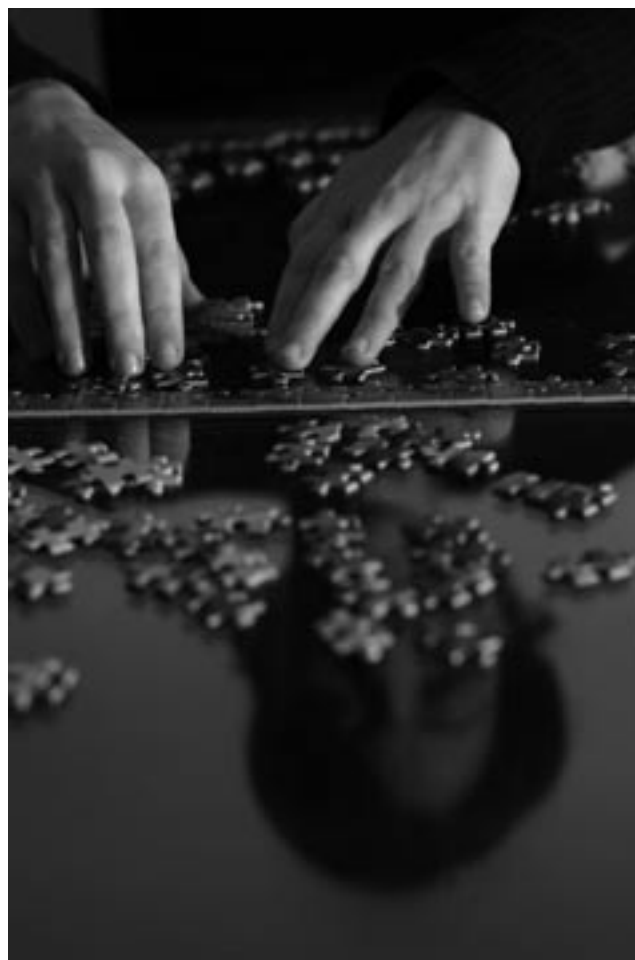
מקצת חכמי ההלכה החיים בימינו אינם מפעילים תמיד שיקול דעת פרטני בנסיבות של כל מקרה ומקרה ואינם נותנים תמיד דעתם על בעלי הדין שניצבים לפניהם, על מקומם ועל זמנם. התוצאה הישירה של המצב היא שובל ארוך של טרגדיות אנושיות, שורת עלובים ונדכאים המשועים לפתרון הלכתי הולם, אך פניהם מושבות ריקם.

מציאותן של אלפי עגונות ומסורבות גט (למרות כל הבעיות ההלכתיות המלוות כל אחת מהן, וכמובן אין לזלזל בקשיותן ובחומרתן) היא אות קלון על מצחו של כל הדבק בעולמה של תורה, במוסרה ובמסורה. הלכה שאינה "הולכת" עם החיים, הלכה שאינה מסוגלת – למעשה, לא רק להלכה - למצוא מזור ופתרון לאלפי עשוקים, חלכאים ונדכאים, מטילה צל כבד על היותה של תורת ישראל "תורת חיים" - תורה שצומחת מן החיים ונותנת פתרון ישים לבעיות החיים ולאנשים חיים.

כמובן, לא המדרש עיקר, אלא המעשה. לקידום פתרון מצוקתן של העגונות ומסורבות הגט הוצעו בשנים האחרונות אמצעים רבים: כפיית גט; הסכם קדם-נישואים "לכבוד הדדי"; שימוש בתביעות נזיקין נגד הסרבן; קידושין על תנאי; שימוש בעקרונות של "מקח טעות" והפקעת קידושין; ועוד. לכל פתרון יתרונות וחסרונות, אך שימוש מושכל בכל אחד מהם במקרה הראוי לו ובכולם יחדיו עשוי לשחרר את רוב העגונות, אם לא את כולן, מכבלי עגונותן.

לפני כמה שנים ייצגתי (ומאז לא יספתי), בני זוג מסורתיים שביקשו להתגרש בהסכמה בבית הדין הרבני הממלכתי. בהרכב שזומן ל-9:00 בבוקר ישבו שניים מבכירי הדיינים בישראל (השלישי הצטרף אליהם רק ב-10:30...). הדיינים ניחנו בהדרת פנים, זקנם הארוך ירד על פי מידותיו, ותוכם היה כבדם, לפחות למראית עין. כולם מלומדי הלכה, יודעי תורה, ההולכים באור פני ה'.

על אף שבני הזוג חיו בנפרד יותר משנה, ושניהם כאחד הביעו את רצונם לסיים את הקשר לאלתר, ניסו הדיינים לעמוד בפרטי פרטים על חיי האישיות שלהם, ואילצו אותם להתייחס לפרטים אינטימיים ביותר. בסבר פנים חמור ואפילו מאיים-משהו ניסו הדיינים (כמובן, מתוך רצון טוב אך באטימות לב) לשכנע את בני הזוג – שהיו המומים מהמחזה שנגלה לעיניהם - לשוב ולחיות יחדיו כזוג יונים.

נטע יצחק, "פאזל"

משנשתכנעו לסוף הדיינים כי במקרה זה כבר כלו כל הקיצין – מה שהיה ברור מלכתחילה לכל מי שענינו בראשו - הגיעה העת לסידור הגט. הדיינים החלו לנוע על כסאותיהם בחוסר נוחות, עד שאחד מהם העיר: "מצטערים, אנחנו לא מטפלים בזה". לרגע דימיתי שלא שמעתי היטב. וכי איזה תפקיד אחר מוטל על בתי הדין הרבניים אם לא לטפל בסידור גיטין? "מצטערים", חזרו הדיינים ואמרו, "לכו לרב ולדנברג בבית הדין הרבני הגדול לערעורים. הוא יטפל בזה". לאחר שיצאנו מבית הדין נודע לי מפי עמיתים כי זהו חיזיון נפוץ בהרכב זה, שמונע עצמו דרך קבע מסידור גיטין לנוכח החששות ההלכתיים של "ממזרות" "גט מעושה" ו"התרת אשת איש לעלמא".

אצל הרב ולדנברג, זכרו לברכה - שכבר באותה עת היה בשנות הגבורות לחייו הייתה התמונה שונה לחלוטין. הוא קיבל את בני הזוג במאור פנים, ולאחר שהביע בלשון עדינה את צערו על פרידתם, ניגש לסידור הגט במיומנות ובזריזות. בתוך שעה קלה סיימו בני הזוג את סידור הגט,¹⁰ לא לפני שהרב הישיש עמד על מילוי דקדקני של כל דרישות ההלכה, אך הכול בסבר פנים יפות. אף שכבר מזמן פרש לפנסיה הוסיף הרב ולדנברג להגיע מדי יום ביומו לבית הדין בשעה היעודה, פתר בעיות קשות ומילא את תפקידו באמונה, ביושר וביושרה. על אף שהכיר היטב את חומרת התרת אשת איש לעלמא, הוא מעולם לא חשב ש"אין זה מתפקידו לטפל בסידור גיטין". קידוש שם שמים ומורא שמים היו חשובים בעיניו לא פחות ממה שיאמרו עליו בחוצות גאולה ומאה שערים.

וזהו, אולי, הסיפור כולו. חכם הלכה אמיתי צריך להיות לא רק תלמיד חכם, ויירא שמים אלא גם חריף ופיקח, בקי בהוויות העולם, נטוע בשתי רגליו בקרקע המציאות, רגיש למצוקות אנושיות, ולא פחות מאלה - אמיץ ורב כוח.

דומה שלא לחינם מונה הרמב"ם, בעקבות חז"ל, בין שאר התכונות שחייבות להיות בדיינים את אהבת האמת, את אהבת הבריות; את האנושיות ואת הלב האמיץ: "בית דין של שלושה צריך שיהיה בכל אחד מהם שבעה דברים, ואלו הן: חכמה, ענווה, יראה, שנאת הממון, אהבת האמת, ואהבת הבריות ובעלי שם טוב. ובמה יהיו אהובים לבריות? בזמן שיהיו בעלי עין טובה ונפש שפלה, וחברתן טובה ודבורן ומשאן בנחת עם הבריות, ובכלל אנשי חיל שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו".¹¹

של ההלכה, ירושלים תשס"ז [בדפוס]; הנ"ל, "Religious-Zionist Orthodox: Is it a reality, or was it a dream?", Forum, Yeshiva-University, New York, March 2007 [="הלכה ציונית-דתית: ההיית או חלמנו חלום?"; דברי הפורום האורתודוקסי, ישיבה-אוניברסיטה, ניו יורק, 2007 [בדפוס]]

6 ראו: א' הכהן, "לא תגורו מפני איש עצמאות הרשות השופטת ואי תלותה", משרד המשפטים, דף פרשת השבוע 217 (אב תשס"ה).

7 על נושא זה נכתבו רבות. ראו לדוגמה: ג' בקון, "דעת תורה וחבלי משיח", בתוך: ז' ספראי וא' שגיא (עורכים), **בין סמכות לאוטונומיה במסורת ישראל**, תל אביב 1997, עמ' 84-94; י' כ"ץ, "דעת תורה הסמכות הבלתי מסויגת שטוענים לה בעלי ההלכה", בתוך: ז' ספראי וא' שגיא, שם, עמ' 95-104; ל' קפלן, "דעת תורה תפישה מודרנית של הסמכות הרבנית", בתוך: ז' ספראי וא' שגיא, שם, עמ' 105-111; ב' בראון, **דעת תורה ואמונת חכמים בהגות החרדית**, עבודת גמר, ירושלים תשנ"ו; הנ"ל, "דוקטרינת דעת תורה - שלושה שלבים, בתוך: י' עמיר (עורך), **דרך הרוח**, חלק ב, ירושלים תשס"ה, עמ' 537-600; הנ"ל, "פולמוס דעת תורה בציונות הדתית בישראל - הרקע, העמדות והמשמעויות", בתוך: **הציונות הדתית בתמורות הזמן**, ירושלים תשס"ד, עמ' 422-474; א' כהן, "הלכה ומדינה, דעת תורה ופוליטיקה - זיקות גומלין בין מנהיגות דתית ופוליטית במפלגות הדתיות", בתוך: מ' בר-און וצ' צמרת (עורכים), **שני עברי הגשר - דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל**, ירושלים תשס"ב, עמ' 435-451; הרב י' בעמיטל, "דעת תורה מן התורה מניין?", **עלון שבות לבוגרי ישיבת הר עציון יב (תשנ"ח)**, עמ' 97-101.

8 ביטויה החיצוני הוא בשרשרת ספרי הלכה שרוב מקורותיהם הערוכהים מתמצות במשפטיו מחץ דוגמת: "כך הורה הגר"ש שליט"א", "מפי הגר"ש שליט"א", "כך פסק הגר"י שליט"א", הא ותו לא מיד.

9 ואל לנו לזלזל ב"מה יאמרו הבריות", שגם הוא שיקול חשוב בעולמה של תורה. ראו: א' הכהן, "למה יאמרו בגויים? תדמית ישראל בעיני העמים כשיקול בהכרעת ההלכה והדין במשפט העברי", בתוך: ב' לאו (עורך), עם לבדד, ירושלים תשס"ו, עמ' 88-123.

10 סבא-רבא שלי, הרב אברהם-צבי שור, אב בית הדין של קהילת החסידים בירושלים המנדטורית, היה נוהג לומר: "כאשר באים לפני איש ואישה ומבקשים שאשיא אותם, אני מעכב הסכמתי כמה שאפשר. בתוך כך אני בוחן את טיב השידוך, ומנסה לעמוד על סיכויו. לא כן כאשר באים בני זוג כדי להתגרש. אני שומע את הטענות שיש לצד האחד כלפי השני, ואת המענות מן הצד השני, ולפי רמת השנאה בין השניים יודע אני שעליי למהר ולסדר את הגט כדי להוציאם מהר ככל האפשר מן הגיהנום שבו הם חיים. בשדה החיים, חוכמת חיים שפקחות בצדה שוות לעתים הרבה יותר מעוד פלפול דחוק בדברי ה'בית שמואל' או חידוש מופלא של ה'אבני מילואים'. יפים הם הקפדת בית הדין על סדרי הדין וקידוש זמניו, והארת פניו של הדיין לבעלי הדין ודיבורו עמהם בנחת, בשפה ברורה ובנעימה, שיש בהם לקדש את השם הגדול והנורא. לא כן עיניו הדין, עיוות סדרי הדין, חימוץ פניו של דיין וביוש בעלי הדין, שאין להם כפרה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, ועונש חילול השם שבצדם גדול מנשוא."

11 רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות סנהדרין ב, ז.

12 שו"ת התשב"ץ, חלק ב, סימן ח. ראו: A. Hacohen, *The Tears of the Oppressed - An Examination of Background and Halakhic Sources About the Agunah Problem and its Solutions*, New York 2004. ; ומאמרי: א' הכהן, "וכי כך עוין את המעיקות? לתקנתן של עגונות ומעוכבות גט בימינו", **עלון שבות לבוגרי ישיבת הר עציון** כ (תשס"ה), עמ' 71-100; "האמנם תורתנו היא 'תורת חיים'? האתגר הגדול שבמציאת פתרון הלכתי לבעיית העגונות ומסורבות הגט בימינו", **במעגלי צדק** 7 (תשס"ו), עמ' 15-18.

וכיצד יבוא הדיין לידי מידה זו? באחת מתשובות הרשב"ץ – רבי שמעון בן צמח דוראן, מחכמי אלג'יר במאה ה-14, נדון עניינה של אישה שבעלה הצר לה עד שהיא "שנאה את החיים", ו"בעלי ההוראה" הפחידה שאם תבוא לבית הדין תפסיד את כתובתה.¹² לאחר שהרשב"ץ מאיץ בדיינים לכפות על הבעל הרשע את מתן הגט גוער הוא ב"יראי ההוראה" שביקשו להימנע מליך בדרך זו, ומעיר, כלאחר יד, משפט שראוי היה כי ייקבע בפתחיהם של כל בתי ההוראה ובתי הדין הרבניים: "ואילו הוות דידהו – לא הוו אמרי הכא" – לאמור: לו הייתה אישה עגונה ומדוכאת בייסורים זו בתם של הדיינים, יש להניח שלא היו דוחים אותה מעל פניהם בבושת פניהם, ומחמירים עליה במקום שאמרו להקל! מעתה חובה על כל דיין שיראה כל בעל דין – ובמיוחד עגונות ומסורבות גט שניצבות לפניו, וזועקות לעזרה ואין להן מושיע – לחשוב כאילו בתו שלו היא, ולעשות כל שביכולתו למצוא לה פתרון, גם אם הדבר כרוך באומץ ובמאמצים.

"אהבת אמת", "אהבת הבריות", ו"לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו" – זו כל התורה כולה. ואידך – אך פירושה הוא. הנדע לעמוד באתגר זה?

1 ספרו של הרב ש"צ גרטנר, **כפייה בגט** (ירושלים תשנ"ט), מציב תשתית תיאורטית חשובה לפתרון בעיותיהן של עגונות ומסורבות גט, אולם עדיין אין בו די כדי ליתן מענה לבעיות המעשיות שמתעוררות בסוגיה זו בימינו. לעניין זה, ראו גם: ז' ורהפטיג, "כפיית גט להלכה ולמעשה", **שנתון המשפט העברי** ג-ד (תשל"ו), עמ' 153-216.

2 כזו הייתה למשל הכרעתו של הרב משה פיינשטיין, עוד לפני כיובל שנים(!), להתיר לעיוור להכניס את כלב הנחייה שלו לתוככי בית הכנסת, כדי שלא תהא לו "עגמת נפש" ויחוש כאילו הוא מודר מן הציבור. הכרעה זו עוררה עליו ביקורת חריפה. לעניין זה, ראו: א' הכהן, "כל איש אשר בו מום לא יקרב? למעמדם של אנשים עם מוגבלות בעולמה של תורת ישראל", **במעגלי צדק** 11 (נובמבר 2006), עמ' 16-25.

3 לפני כיובל שנים העלו כמה מדינות באירופה דרישה להימום (מתן הלם חשמלי) של בהמות המיועדות לשחיטה (כדי למנוע מהן צער בעלי חיים), ואף בימינו נשמעים הדיה מצד ארגוני הגנה על זכויות בעלי חיים. באותן שנים עוררה הסוגיה פולמוס רחב באירופה, בשל החשש מיצירת טרפות האוסרות את הבשר באכילה. על סוגיה זו ראו למשל: הרב יעקב יחיאל וינברג, **שו"ת שרידי אש**, יורה דעה, סימן ד; הרב משולם ראטה, **שו"ת קול מבשר**, חלק א, סימן פא; הרב יעקב ברייש, **שו"ת חלקת יעקב**, יורה דעה, סימן א; הרב יעקב יצחק וייס, **שו"ת מנחת יצחק**, חלק ב, סימן כז, ועוד.

4 ראו שיר השירים רבה א, ט: "זה שמאבד סלע או מרגלית בתוך ביתו, עד שהוא מדליק פתילה בכאיסר - מוצא את המרגלית. כך המשל הזה אינו כלום, ועל ידי המשל אתה רואה דברי תורה".

5 רש"י ביצה ב, ע"ב, ד"ה דהתיירא. על מרכיב חשוב זה בעולמה של הלכה, על כוחו ועל מגבלותיו, ראו: א' שוחטמן, "כוחא דהתיירא עדיף", **מחניים** 5 (תשנ"ג), עמ' 72-89; ראו גם: א' הכהן, "תשובות רש"י", בתוך: (א' גרוסמן וז' יפת (עורכים), **ספר רש"י** [בדפוס]; הנ"ל, "שיקולים מטא-הלכתיים בפסיקת ההלכה מתווה ראשונה", בתוך: א' רביצקי וא' רזנק (עורכים), **דברי הקונגרס הבינ"ל הראשון לפילוסופיה**